

УДК 026:37(477-25)ДНПБУ:027.1Щербина

Оксана Бондарчук,
науковий співробітник
Державної науково-педагогічної бібліотеки
імені В. О. Сухомлинського

Документи з бібліотеки Володимира Щербини у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

У статті представлено дослідницьку роботу щодо виявлення у загальному фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського документів з особистої бібліотеки українського історика, киевознавця, громадського діяча Володимира Щербини, їхньої організації та введення до наукового обігу.

Ключові слова: Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, особисті бібліотеки, Володимир Щербина, історик, дослідження, киевознавство, бібліографія.

Останнім часом помітно зріс інтерес до історії особистих книгозбірень, а їхня реконструкція є одним із пріоритетних завдань бібліотек. Ця робота передбачає історико-біографічне дослідження питань, пов'язаних із життям колекціонерів, передусім учених, письменників, громадських діячів, вивчення змісту бібліотечних збірань, історії їхнього формування. Серед фундаментальних джерелознавчих праць з історії бібліотечних збірань та колекцій різних установ і визначних особистостей варто відзначити наукове дослідження члена-кореспондента НАН України Любові Дубровіної та академіка НАН України Олексія Онищенко "Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918—1941". Дедалі частіше у сучасній науковій літературі з'являються дослідження, що розглядають історико-книгознавчі аспекти формування унікальних колекцій та збірань. Фонди розкриваються з позиції нових підходів до їхнього вивчення, постають питання щодо виявлення розпоросених та забутих книжкових колекцій видатних діячів науки та культури України, їхнє відновлення.

Український національний бібліотечний фонд за свою історію зазнав значної руйнації та перерозподілу. Уперше — у 1917—1920 рр., коли відбувалась його націоналізація та конфіскація, удруге — у 30-ті рр., у часи ідеологічних чисток бібліотек, що призвели до утворення складів нерозібраних видань. Саме тоді колекції українських учених перестали сприйматися як єдине ціле. Утретє було втрачено великі масиви бібліотечних та архівних цінностей під час окупації (1941—1944) України гітлерівськими загарбниками.

Історія формування фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) бере свій початок з кінця XIX ст., коли тогочасна бібліотека Харківського товариства поширення в народі грамотності об'єднала значні педагогічні міські книгозбірні. З 1926 р. бібліотека стає структурним підрозділом новоствореного Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Напередодні Великої Вітчизняної війни фонд педагогічної бібліотеки становив 70 тис. примірників. У післявоєнні роки його активно поповнювали новою літературою [3]. Саме у 1945 р. (згідно з інвентарними книгами) у фонді з'явилися книги з приватної бібліотеки Володимира Щербини — українського історика, киевознавця, громадського діяча, ім'я якого нині призабуто. Володимир Іванович був помітною постаттю у науковому, культурному та суспільному житті України кінця XIX — першої

чверті XX ст. Детально його біографію та наукову діяльність досліджувала кандидат історичних наук Т. Тороповська. У дисертації "Громадська, культурно-просвітницька і наукова діяльність Володимира Щербини (1850—1936)" (2004) науковець зазначає, що особистий фонд історика не зберігся і його життєпис доводилося реконструювати за рідкісними джерелами, які зберігалися у різних архівосховищах України [4, с. 177].

Народився Володимир Щербина 16 травня 1850 р. у Києві. Його дитинство пройшло в оточенні інтелігентних людей з прогресивними поглядами. Значний вплив на формування світогляду майбутнього вченого мали представники тогочасної науки Віталій Шульгин, Микола Бунге, Олександр Селін, Андрій Линниченко, Микола Реннекамф. Першою книжкою, подарованою малому Володимирі, були "Очерки из истории народных сказаний", які справили на нього враження на хлопця. Відтоді він почав цікавитися історією. За час навчання у Другій київській гімназії Володимир Щербина познайомився з видатними педагогами Михайлом Драгомановим, Михайлом Володимирським-Будановим, Павлом Житецьким. Відповідне родинне та гімназійне оточення, спілкування з українськими ученими й письменниками, можливість користуватися їхніми книгами значною мірою вплинули на формування подальших інтересів Володимира Івановича.

Вступивши у 1868 р. на історико-філологічний факультет Київського університету, Володимир Щербина слухав курси з української історіографії, історії Литовського князівства, працював в архівному гуртку під керівництвом Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова. Результатом роботи в архівних студіях стала праця на здобуття наукового ступеня кандидата наук "Гетманство Кирила Григорьевича Разумовського в связи с предшествующей историей Малороссии". Після закінчення університету та педагогічних курсів Володимир Іванович працював викладачем російської мови у Першій петербурзькій військової гімназії. З 1879 р. він продовжив викладацьку діяльність у Києві, відновив свою наукову роботу, використовуючи місцеві архівні матеріали. Результати досліджень з'явилися у виданнях Київської Археографічної Комісії ("Архив Юго-Западной России"). Основна тематика наукових розвідок — історія України, козацтва, а згодом — історія Києва та Київщини. Статті друкувалися у часописі "Киевская Старина" та збірниках: "Чтения Исторического Общества Нестора Летописца", "За-

писки" Львівського наукового товариства ім. Шевченка у Львові, пізніше — у журналі "Україна".

У 1919—1930 рр. Володимир Щербина — співробітник Всенародної бібліотеки України (нині — Національна бібліотека України НАН України), Історично-географічної комісії, Комісії для складання біографічного словника діячів України імені В. І. Вернадського, дійсний член Археологічної комісії, Науково-дослідної кафедри історії України, керівник Комісії історії Києва і Правобережжя. У 1925 р. за пропозицією академіка Михайла Грушевського його обрали членом-кореспондентом Всеукраїнської академії наук [4, с. 177].

Основною джерельною базою дослідження приватної колекції Володимира Щербини є фонд рідкісних та цінних видань XIX — поч. XX ст., що налічує майже 90 тис. примірників. Фронтальний перегляд фонду дав можливість виокремити видання з певними провенієнціями. У XIX ст. власники бібліотек часто підписували книги, залишали помітки на полях і навіть записи на форзацах. Наукова цінність цих рукописних матеріалів незаперечна. Їхнє виявлення та дослідження уможливило уведення до наукового обігу цікавих відомостей з історії вітчизняної науки та культури.

У бібліотеці вченого виокремлено основну частину, яка відповідає науковим інтересам власника. Склад особистого зібрання віддзеркалює насамперед характерні особливості його праці, зумовлені поглибленим, цілеспрямованим вивченням конкретних проблем у тій чи іншій царині наукових знань. Інтерес Володимира Щербини не обмежувався історією України. Бібліотека була для нього творчою майстернею, одним із основних джерел пізнання світової історії, культури, стимулом до подальших досліджень. Переглядаючи книги, що належали до приватної бібліотеки Володимира Івановича, знаходимо багато видань з історії Росії, Англії, Німеччини, Франції, США, Сходу, а їхню приналежність саме до приватної бібліотеки науковця можна визначити за екслібрисом "Владимиръ Ивановичъ Щербина", що зазвичай проставлявся на зворотному боці титульного аркуша. Можна припустити, що ці книги були придбані самим Володимиром Івановичем. Але є багато видань, подарованих йому авторами. Як уже зазначалося, коло знайомств Володимира Івановича було досить широким і це підтверджують дарчі написи:

"Владимиру Ивановичу Щербине от составителя [Ол. Андрієвського]" (Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Вып. 7-й / сост. ред. неофициальной части Киевских губернских Ведомостей Ал. Андреевский. — К., 1884);

"Его Высокоблагородию Владимиру Ивановичу Г. Щербине" (напис на обкладинці); "Много-Уважаемому мною Владимиру Ивановичу Г. Щербине на память обо мне. Протоиерей Андрей Лебединцев. Киево-Печерск 12-го Декабря 1900 года" (Лебединцев А. Мои воспоминания : отпечаток из журнала "Киевская Старина". — К., 1900).

Подібні написи є від історика та археолога Василя Ляскоронського, киевознавця, педагога Леоніда Добровольського, історика Георгія Афанасьєва, ученого, музеєзнавця Василя Данилевича, історика Наталі Василенко-Полонської, педагога-історика, громадського діяча Олексія Барановича, історика-джерелознавця, академіка Володимира Іконнікова. Свідченням дружніх відносин із відомим істориком І. Каманиним є написи:

"Дорогому Владимиру Ивановичу Щербине преданный ему автор 15 янв. 1905 г." (Каманин И. Письмо черногорско-го владыки Василия Петровича 1757 г. — Б. м., б. г.);

"[...] дорогому товарищу Владимиру Ивановичу Щербине автор" (Каманин И. М. Результаты археологической экскурсии в Тарашанский и Чигиринский уезды летом 1901 года. — К., 1902).

У роки своєї викладацької діяльності Володимир Іванович Щербина користувався повагою та авторитетом: "Своїми викладами він умів зацікавити своїх учнів і викликали в них живий інтерес до предмету і бажання працювати" [1, с. XIII]. На знак поваги та вдячності учні також дарували йому книги:

"Владимиру Ивановичу Щербине от его ученицы VIII класса 1889." (Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. Ч. 1. — М., 1883);

"Дорогому Владимиру Ивановичу Щербине с глубоким уважением и благодарностью его бывшая ученица-переводчица. 19 28/XI 12 г.";

"Глубокоуважаемому Владимиру Ивановичу Щербине от душевно преданной переводчицы 19 20/1 14" (Гиро П. Частная и общественная жизнь греков. Вып. 1, 2. — СПб., 1913).

Серед книг Володимира Щербини є видання "Путешествие в Святую землю старообрядца московского священника Иоанна Лукьянова. В царствование Петра Великого" (М., 1864), що належало українському вченому-енциклопедисту, історичному філологу, етнографу, ботанику, першому ректору Київського університету Михайлові Максимовичу (напис: "Из библиотеки М. А. Максимовича ВЩ."). У книзі є численні помітки, записи на полях, а на звороті форзаца напис рукою Володимира Івановича — своєрідний відгук на прочитане.

Науковий доробок вченого складається з майже сотні статей, рецензій, окремих видань. У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігається його книга "Из семейного архива", видана у Києві 1892 р. друкарнею Г. Корчак-Новицького. Цікаво, що у статті Костянтина Антиповича "Праці В. І. Щербини з історії м. Києва", опублікованій у "Наукових студіях з історії Києва Володимира Івановича Щербини" (К., 1926), зазначалося, що ця робота друкувалася на сторінках журналу "Киевская Старина" впродовж 1892 р. (кн. 4—7), а не як окреме видання. Також окремими брошурами (відбитками) зберігається близько 25 статей Володимира Щербини.

Хочу звернути увагу на невеличку книжечку (обсягом 26 сторінок) "Международный музей Войны и Мира в Люцерне" з двома малюнками в тексті, що вийшла друком у книговидавництві "Сотрудник" (Петербург-Київ) 1911 р. у друкарні товариства "Печатня С. П. Яковлева" (Київ. Золоторотская 11). "Цей нарис є доповіддю, що була прочитана на одному із засідань Київського товариства друзів миру² для його членів" (передмова, с. 4). У цій роботі автор розповідає про Музей війни та миру, що був заснований російським громадським діячем, фінансистом Іваном Бліоном і відкритий у 1901 році у м. Люцерн (Швейцарія). Коли саме і за яких обставин Володимир Щербина відвідував цей музей невідомо, але про те, що з його експозицією він ознайомився особисто, свідчить його докладний опис усіх 12 відділів з короткими історичними екскурсами.

Відновлення домашньої (приватної) бібліотеки дає можливість передусім вивчити фонд: його склад, наповненість галузевою літературою, мовний та хронологічний обсяг, а також зрозуміти задум власника колекції під час створення бібліотеки. Ретельний перегляд кожного видання допомагає виявити рідкісні книги, особливості кожного примірника (наявність штампів, екслібрисів, автографів, інших маргіналій), виділити досліджуваний фонд в окрему колекцію. Робота з виокремлення та опису приватної бібліотеки Володимира Щербини триває. На сьогодні виявлено майже 400 примірників видань. Аналіз цих документів уможливило

¹ Тут і далі збережена стилістика оригіналу.

² Київське товариство друзів миру було засновано у 1909 р. польським паціфістом М. Тишкевичем та О. Глинкою й О. Косачем. До нього входили історики, дипломати, представники духовенства. Ймовірно, Володимир Іванович Щербина деякий час був членом цього товариства, хоча про цей епізод біографії в дослідженні Т. Тороповської не йдеться.

глибше осмислення непересічності постаті українського вченого-історика, його науковий доробок.

З точки зору бібліотекознавства формування особистої бібліотеки є надзвичайно важливим завданням, що передбачає організацію та реконструкцію історико-культурних матеріалів, пов'язаних з історичною пам'яттю українського народу, а також відтворення національно-етнічного бачення історії крізь призму книжкової спадщини. Відновлення таких приватних книгозбірень, як бібліотека Володимира Щербини, сприяє не тільки їхньому фізичному збереженню, а й уведенню до наукового обігу нової історичної та культурної інформації. Вони варті того, щоб приділяти їм особливу увагу як унікальним зібранням, що становлять історико-культурне надбання України.

Бібліографія праць Володимира Щербини з фонду ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського (за хронологією видання)

1. Из семейного архива. 1. Записки Андрея Петровича Рудыковского (1796—1874). 2. Стихотворения Евстафия Петровича Рудыковского (1784—1851). — К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. — 115 с.

2. Три Шелеста : (из истории колеивщины) : оттиск из журнала "Киевская Старина". — К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1894. — 8 с.

3. Новые материалы для истории Руси Литовской и Московской в конце XVI и начале XVII столетий // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — 1894. — Кн. 8. — С. 3—22. — Стаття зберігається окремим зшитком.

4. Готлиб-Самуил Трейер и его сочинения по истории Московского государства. — К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. — 19 с.

5. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский : оттиск из журнала "Киевская Старина". — К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1897. — 23 с.

6. Последние следы казачества в правобережной Украине : оттиски из второго тома Трудов XI Археологического съезда в Киеве. — К., 1899. — 5 с.

7. Вопрос о староствах на четырехлетнем сейме : відбитка з нездійсненого збірника на пошану В. Б. Антоновича. — К. : Тип. 1-й Киев. артели печ. дела, 1908. — 12 с.

8. О Киевской старине. — 3-е испр. и доп. изд. — Петербург ; К. : Сотрудник, 1910. — 47 с. : ил.

9. Международный музей Войны и Мира в Люцерне : с 2 рис. в тексте. — Петербург ; К. : Сотрудник, 1911. — 26 с. : ил.

10. Памяти Якова Шульгина // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1912. — Т. 10. — С. 5—13. — Стаття зберігається окремим зшитком.

11. Лаврентій чи Діонісій? // Україна. — 1924. — Кн. 2/3. — С. 12—13.

12. Україна і російський уряд у середині XVIII віку // Записки Історично-філологічного відділу УАН. — К., 1925. — Т. 6. — С. 1—57. — Стаття зберігається окремим зшитком.

13. Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини, чл.-кор. Української академії наук і керівничого над працями комісії історії Києва і Правобережжя / Укр. акад. наук в пошану п'ятдесятиліття його літ.-наук. діяльності. — К. : 3 друк. Укр. акад. наук, 1926. — 164 с. — Бібліогр.: С. XXXV—XXXIX.

14. Документи до історії Києва, 1494—1835 pp // Збірник Археографічної комісії. — К., 1926. — Т. 1. — С. 1—49. — Стаття зберігається окремим зшитком.

15. Участь Києва у Законодавчій Комісії 1767 року // Україна. — 1926. — Кн. 5. — С. 7—12. — Стаття зберігається окремим зшитком.

16. Говорський та Калістратів : (з кийв. життя 60-х pp. XIX ст.) // Україна. — 1927. — Кн. 5. — С. 54—59. — Стаття зберігається окремим зшитком.

17. "Преображенський Скит" у Китаєві в його колишньому і сучасному стані : окрема відбитка з "України" 1928, кн. 3 / Укр. акад. наук, Іст. секція. — К., 1928. — 8 с.

18. До питання про статті Богдана Хмельницького // Ювілейний збірник ВУАН на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. — К., 1928. — Т. 1. — С. 195—204. — Стаття зберігається окремим зшитком.

19. Перевози і мости через Дніпро коло Києва : (перед сучасним будівництвом на Дніпрі коло Києва) // Науковий збірник. — К., 1928. — Т. 28. — С. 177—183. — Стаття зберігається окремим зшитком.

20. Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст. // Україна. — 1929. — кн. 32. — С. 10—14. — Стаття зберігається окремим зшитком.

21. Київ і Київщина на початку XIX віку // Україна. — 1929. — Кн. 33. — С. 54—59. — Стаття зберігається окремим зшитком.

22. Кілька маловідомих пам'яток XVIII ст. в Києві // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — К., 1930. — 36. 1. — С. 308—314. — Стаття зберігається окремим зшитком.

23. Леонід Павлович Добровольський як знавець Києва й Київщини // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — К., 1930. — 36. 1. — С. 390—401. — Стаття зберігається окремим зшитком.

24. Остання грамота Києву на Магдебурзьке право // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — К., 1930. — 36. 1. — С. 346—347. — Стаття зберігається окремим зшитком.

25. Доля козаччини на лівобережній Україні // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 100. — С. 1—13. — Стаття зберігається окремим зшитком.

Список використаної літератури

1. Глушко С. П'ятдесятиріччя науково-педагогічної і громадської діяльності В. І. Щербини / С. Глушко // Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини, чл.-кор. Української Академії Наук і керівничого над працями комісії історії Києва і Правобережжя. / Укр. акад. наук в пошану п'ятдесятиліття його літ.-наук. діяльності. — К. : 3 друк. Укр. акад. наук, 1926. — С. IX—XIV.
2. Рукописна та книжкова спадщина України. — 2007. — Вип. 12. — 432 с.
3. Самборська М. О. Наукова бібліотека інституту / М. О. Самборська // Інститут педагогіки : погляд через роки... / [редкол.: Мадзігон В. М. (голова) та ін.]. — К., 2002. — С. 200—202.
4. Тороповська Т. М. "Київський Нестор істориків..." : архів. док. до біогр. Володимира Щербини / Т. М. Тороповська // Архіви України. — 2003. — № 1/3. — С. 177—182.
5. Тороповська Т. М. Громадська, культурно-просвітницька і наукова діяльність Володимира Івановича Щербини (1850—1936) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. / Тороповська Тетяна Миколаївна ; Київ. нац. у-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 17 с.
6. Шандра В. Щербина Володимир Іванович / Шандра В. // Українські архівісти : біобібліограф. довід. (XIX ст. — 1930-ті.). — К., 1999. — Вип. 1. — С. 351—352.
7. Юркова О. Один з найбільших авторитетів і ерудитів / Юркова О. // Історичний календар, 2000. — К., 1999. — С. 146.

В статтє представлена дослідницька робота по виявленню в общем фонде Государственной научно-педагогической библиотеки Украины имени В. О. Сухомлинского документов из личной библиотеки украинского историка, общественного деятеля Владимира Щербини, их организация и введение в научный оборот.

The paper presents the research work of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine on detection the documents from the personal library of Ukrainian historian, public figure, V. I. Shcherbyny, and their introduction into scientific circulation.

Надійшла в редакцію 6 грудня 2011 року